

Ebû Hanîfe'ye Yöneltilen Eleştiriler

Zaylabidin ACİMAMATOV*

Abstract

Criticisms to Abû Hanîfe. Abû Hanîfe was described as belonging to the Ashâb al-Ra'y, since he paid much attention to the reasoning as well as the Qur'ân and Hadith. Those who criticized and accused him of being ignorant in hadith were the Ashâb al-Hadith. Abu Hanîfe lived in a period that the fabrication of hadiths was extremely widespread. For this reason, he used in his works a small number of hadiths. In the time of Abu Hanîfe the hadiths were not yet compiled completely. Since Abû Hanîfe supported the Murjite views of Hadith, he was described by the Ashab al-Ray as a Murjite. In order to understand the connection between Murjia and Abû Hanîfe is to make comparison between the Murjite views and Abû Hanîfa's views of faith.

Key Words: Abû Hanîfe, Ashâb al-Ra'y, Murjia, Reasoning.

Ebû Hanîfe, kendi döneminde ve sonraki dönemlerde fikirleriyle büyük yankılar uyandırmış birisidir. Ancak bazıları onun bu fikirlerini benimseyip savunurken, bazıları daima onun fikirlerine karşı durmuş ve onu eleştirmiştir. Daha önce de zikrettiğimiz gibi Ebû Hanîfe'yi en çok tenkit edenler Hadis Taraftarları olmuştur. Onlar Ebû Hanîfe'yi kıyasa dalmak, iman konusunda Mürcie ile hemfikir olmak ve eserlerinde hadisi az kullanmakla eleştirmektedirler. Bu eleştiriler, temelde iki noktada toplanmaktadır.

1. Hadis Konusunda

Ebû Hanîfe hadise son derece saygılı idi. Bunun en önemli delili onun bu konudaki řu sözüdür: "Resulullah (s.a.v)'dan bir hadis geldiği zaman baş göz üstüne."¹ Ancak, o; rivayet edilen hadislerin hepsinin sa-

* Arş. Gör., Oş Devlet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi.

1 İbn Abdilberr, Ebû Umar Yûsuf el-Endülüsî (368-463/977-1069), *el-İntikâ fî Fazâilil-Aimmeti's-Selâsetü'l-Fukâhâ*, thk. Abdulfettah abu Gurra, Beyrut 1998, 266; ez-Zehabi,

hih olduğu fikrinde değildi. Sahih olmayan hadisleri reddediyordu. Karşısına çıkan her hadisi re'yi ile karşılaştırıyor, sonra hüküm veriyordu. Ebû Hanîfe, hadisleri ilk önce akıl süzgecinden geçiriyordu. Eğer akla aykırı ve Kur'an'la çelişmiyorsa, böyle bir hadisi asla kullanmıyordu.

Ebû Hanîfe'nin eserlerinde hadisleri az kullanması, onun hadislerden haberi olmadığı anlamına gelmez. Çünkü, bu kadar hadis rivayetinin bol olduğu bir bölgede yetişen Ebû Hanîfe gibi bir alimin hadislerden habersiz olması mümkün değildir. Bilakis, bu rivayet bolluğundan haberdar olduğu içindir ki, bunların tercihinde çok titiz davranmış, önüne gelen her rivayeti kabul etmekten uzak durmuştur.²

Pek çok fikhî meseleye çözüm getiren ve içtihadta bulunan Ebû Hanîfe'nin hadisten haberi olmaması imkansızdır. Büyük Ehl-i Hadis alimlerinden İbn Abdilberr "O, kendi nezdinde sahih olan ve sika ravilerce rivayet edilen hadisleri ve bir de Hz. Peygamberin en son fiillerini nazarı itibara alırdı."³ demekle Ebû Hanîfe'yi hadis bilmezlikle suçlayanlara cevap vermektedir. Ayrıca aynı müellif Ebû Hanîfe'nin çok hadis ezberlediğini ve hadiste güvenilir birisi olduğunu beyan etmektedir.⁴ Daha sonraki dönemlerden itibaren hadis alimlerinin çoğunluğu Ebû Hanîfe'yi destekleyip, ona yöneltilen suçlamalara cevap vermeye çalışmışlardır. Zahid el-Kevserî, Hanefî mezhebinin yetiştirdiği 112 hadisçinin adını sıralamaktadır.⁵

Ebû Hanîfe'nin bazı sahabelerle ve pek çok tâbiinle görüşmesi, onun hadisler konusunda önemli bir birikime sahip olduğunu gösterir. Kaynaklar, Ebû Hanîfe'nin hangi sahabelerle görüştüğü ve kimlerden rivayet ettiği hususunda farklı bilgiler vermektedir. Bazıları Ebû Hanîfe'nin sadece Enes b. Malik'den rivayette bulunduğunu ileri sürerlerken,⁶ bir

Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osmân (748/1374), *Menâkibu'l-İmâm Ebû Hanîfe ve Sahibeyh Ebû Yusuf ve Muhammed b. Hasan*, thk. M.Z. el-Kevserî ve Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, Beyrut 1408/1988, 34; İbn Hâcer el-Askalânî, *Şihâbuddîn Ebi'l-Fazl Ahmed b. Ali (852/1448)*, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Beyrut 1968, X/451; İbn İbn Hâcer el-Heytemî, *Şihâbuddîn Ebû'l-Abbas Ahmed (974/1567)*, *İmâm-ı Azam'ın Menkıbeleri*, çev. Abdülvehhab Öztürk, Ankara 1978, 15.

2 Ünal, İsmail Hakki, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Ankara 2001, 51.

3 İbn Abdilberr, *el-İntikâ*, 262.

4 İbn Abdilberr, Ebi Umar Yûsuf el-Endülüsî (368-463/979-1071), *Câmiu Beyânî'l-İlmi ve Fadlihi*, Haz. Abdurrahman Muhammed Usamân, Medine 1968, II/183.

5 Zâhid el-Kevserî, Muhammed, *Hanefî Fikhının Esasları*, çev. Abdulkâdir Şener ve M. Cemal Sofuoğlu, Ankara 1991, 51-68.

6 Hatîb el-Bağdâdî, Ebi Bekr Ahmed b. Ali (463/1071), *Târîhu Bağdâd ev Medeniyetü'l-İslam*, thk. Hüseyin el-Esed, Beyrut 1986, XIII/325; ez-Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân (748/1374), *Siyerü A'lâmü'n-Nübelâ*, thk. Arnavut ve Hüseyin el-Es'ad,

kısmı da onun, Enes b. Malik (93/712), Abdullah b. Ebî Evfa (87/706), Sehl b. Said es-Saidî (88/707), Ebû Tufeyl Âmir b. Vasile (102/721) ile görüştüğünü ileri sürerler.⁷

Çağdaş araştırmacılardan İblağ ise, Ebû Hanîfe'nin on altı sahabe ile görüştüğünü tespit etmiştir. Bunlar şu sahabelerdir: "Enes b. Malik, Abdullah b. Enes el-Cühenî, Abdullah b. Haris b. Cüz-i ez-Zebidî, Cabir b. Abdillâh, Abdullah b. Ebî Evfa, Malik b. Yesar, Vaile b. Eska, Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vaile, Aişe binti Hucrud, Sehl b. Sa'd, Sabit b. Hallad b. Süveyd, Sabit b. Yezid b. Said, Abdullah b. Semure, Muhammed b. Rebi, Abdullâh b. Cafer ve Ebû İmâme."⁸

Ayrıca Ebû Hanîfe babasıyla on altı yaşında, yani 96/715 senesinde hacca gittiğinde, orada Ata b. Ebî Rebah, Abdullah b. Hâris ile tanışarak onlardan hadis dinlediği rivayet edilir.⁹

Seyf b. Cabir, Ebû Hanîfe'nin şöyle dediğini rivayet eder: "Enes'i gördüm, Allah ondan razı olsun."¹⁰ Fakat Zehebî, Ebû Hanîfe'nin Enes b. Malik'i ancak Kûfe'ye geldiğinde gördüğünü, bunun dışında hiç bir sahabeyi görmediğini ve hiç birinden hadis rivayet etmediğini kaydetmektedir.¹¹

Hatîb el-Bağdâdî ise, Ebû Hanîfe'nin Enes b. Malik'i gördüğünü, tâbiinin büyüklerinden Ata b. Ebî Rebah, Ebî İshak Sebîf', Muharib b. Disar, Hammad b. Ebî Selman, Heysem b. Habib, Kays b. Muslim, Muhammed b. Münkedir, Nâfi' Mevla b. Ömer, Hişam b. Urve, Yezîdü'l-Fâkir, Semmâke b. Rahb, Alkame b. Mursed, Atiyyetü'l-Avfi, Abdulaziz b. Rafî' Abdülkerim Ebî Ümeyye ve diğerlerinden hadis dinlediğini rivayet etmektedir.¹²

Ebû Hanîfe'nin sahabeyle görüşüp görüşmediği tartışmalıdır. Çünkü, en son vefat eden sahabelerden Enes b. Malik Basra'dan Kûfe'ye

Beyrut 1982, VI/391-392; İbn Hâcer el-Askalânî, *Tehzîb*, X/449; es-Suyûtî, Celalüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr (849-911/1445-1505), *Tabakâtü'l-Hüffâz*, thk. Ali Muhammed Umar, Kâhire 1973, 80.

7 es-Saymerî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ali (436/1043), *Ahbârü Ebî Hanîfe ve Ashâbihi*, thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî, Beyrut 1976, 4; İbn Hallikân, Ebî Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (608/1211-681/1282), *Vefâyâtü'l-A'yân ve Anbâu İbnâi'z-Zamân*, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1977, V/406; en-Nevevî, Ebû Zekerîya Muhiddîn b. Şeref (676/1277), *Tehzîbu'l-Esmâ'l-Lügât*, Beyrut trz, II/216; Serkis, Yusuf b. İlyas b. Musa ed-Dimeşkî (1351/1932), *Mu'cemu'l-Matbûatu'l-Arabîyye ve'l-Muarrebe*, Kahire 1928, 302-303; Zübyânî, Abdülmeccid Abdülhamid, *Târîhu'l-Fikhi'l-İslâmî*, Magrib 1994, 242.

8 İblağ, İnâyetullah, *el-İmâmu'l-A'zam Ebû Hanîfe el-Mütekelim*, yrz., 1971, 35.

9 es-Saymerî, a.g.e., 4.

10 ez-Zehebî, *Menâkıb*, 14.

11 ez-Zehebî, *Siyer*, VI/391-392.

12 *Târîhu Bağdâd*, XIII/325.

geldiğinde ve orada vefat ettiğinde Ebû Hanîfe on üç veya on beş yaşında idi. Ebû Hanîfe'nin Enes b. Malik'i gördüğü ve ondan hadis dinlediği doğru ise, o zaman Ebû Hanîfe tabiiinden sayılır. Ebû Zehra, Ebû Hanîfe'nin bazı sahabeleri gördüğünü, fakat yaşı küçük olduğundan onlardan hadis rivayet etmediğini ileri sürer.¹³

Türk bölgesinde doğup yetişen ve Türk olduğu da söylenen hadis alimi İmâm Buhârî de Ebû Hanîfe'yi tenkit edenlerin başında gelmektedir. İmâm Buhârî'nin en çok karşı çıktığı mezheplerden birisinin Mürcie olduğu kendi eserlerinden de anlaşılmaktadır.¹⁴ Ebû Hanîfe iman meselesinde aynı fikri paylaştığı için, onu da Mürci'den saymıştır.¹⁵ Buhârî, Ebû Hanîfe'yi re'ye dalmakla ve en çok hadis bilmemekle suçlamış ve eserinde isim zikretmeden 122 yerde "İnsanlardan birisi şöyle dedi"¹⁶ ifadesini kullanarak Ebû Hanîfe'yi tenkit etmiştir. Buhârî'ye Rey Taraftarlarından karşı çıkan Ebû Abdillâh b. Ebî Hafs el-Kebîr Muhammed b. Ahmed, Ebû Hanîfe tarafını tutmuş ve ona yöneltilen tenkitlere cevap vermek için *Kitâbu'l-İmân* adıyla bir eser yazmıştır. Malesef, sadece Ebu'l-Muin en-Neseî (508/1114)'nin bazı alıntılar yaptığı bu eser bize ulaşmamıştır.¹⁷

Hadis alimlerinden bir kısmı Ebû Hanîfe'yi hadisten haberi olmamakta suçlarken,¹⁸ bir kısmı onu aynı zamanda bir hadis hocası olarak göstermişlerdir.¹⁹ Ebû Hanîfe, nass ve hadisin yanında kendi re'yine de yer verdiği için, Rey Taraftarlarından kabul edilmiştir.²⁰

13 Ebû Zehra, Muhammed, *Ebû Hanîfe*, çev. Osmân Keskioğlu, Ankara 2002, 87.

14 Buhârî'nin Mürcie'yi iman konusunda red etmesi konusunda geniş bilgi için bkz: Çakın, Kemil, "Buhârî'nin Mürcie ile İman Konusunda Tartışması", AÜİFD, (1992), XXXII/181-198.

15 Bkz: el-Buhârî, Ebû Abdillâh İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fi (256/869), *Kitâbu Târîhu'l-Kebîr*, Diyarbakır trz, VIII/81.

16 Buhârî'nin Ebû Hanîfe'yi ithamı konusunda geniş bilgi için bkz: Merttürkmen, *Buhârî'nin Ebû Hanîfe'ye İtirazları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 1976.

17 Kutlu, Sönmez, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Ankara 2000, 187-188.

18 İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Bustî (354/965), *Kitâbü'l-Mecrûhîn minâ'l-Muhaddisîn ve'd-Duâfâi ve'l-Metrûkîn*, thk. Mahmud İbrahim Zaid, yz, 1976, III/61-73.

19 Ebû Hanîfe'nin hadiste sika olduğu hakkındaki ileri sürülen rivayetlere bkz; İbn Abdilber, *el-İntikâ*, 257; el-Kureşî, Muhyiddin Ebî Muhammed Abdulkâdir b. Muhammed b. Muhammed b. Nasrullah b. Sâlim b. Ebî Vefâ el-Haneî (696/1295-775/1373), *Cevâhiru'l-Maziyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdulfettah Muhammed el-Halva, Riad 1993, I/56; ez-Zehebi, *Siyer*, VI/395; İbn Hâcer el-Askalânî, *Tehzîb*, X/450; es-Suyûtî, a.g.e., 80; el-Mâzî, Cemalüddin Ebû'l-Haccâc Yûsuf (654-742/1256-1341), *Tabakâtu's-Seniyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Bisar Avvad Maruf, Beyrut 1992, XXIX/424; İbn Hâcer el-Heytemî, a.g.e., 128.

20 İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, III/61; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII/325; ez-Zehebi, *Mizan*, III/237; es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Hüffâz*, 80; el-Kummî, Abbas, *el-Künye ve'l-Lakab*, Beyrut trz, I/53; el-Mâzî, a.g.e., XXIX/418.

Ebû Hanîfe'nin eserlerinde az hadis kullanması da, kendisinin "hadiste yetim idi"²¹ şeklinde itham edilmesine sebep olmuştur. Ebû Hanîfe'nin eserlerinde az hadis kullanmasının nedeni, hadis uydurma işi bu bölgede yaygın olmasıydı. Dolayısıyla Irak alimleri her rivayet edileni hadis diye kabul etmiyor, kabul etmek için birtakım şartlar ileri sürüyorlardı.²²

Merttürkmen, bu hususu iki şekilde açıklamaktadır. Birincisi, Buhârî'nin Ebû Hanîfe'yi hadiste zayıf göstermesinin nedeninin Ebû Hanîfe'nin bazı hadisleri duymamış olmasıdır. Ebû Hanîfe devrinde hadis tedvini başlamış fakat bitmemiştir.²³ İkincisi, Ebû Hanîfe, hadislerin en çok manasını nazarı itibara alarak hadisi kabul edip edemeyeceğini ona göre karar vermiştir. Bir çok senedi sahih hadis ona göre makbul olmayabilir. Çünkü, Ebû Hanîfe'nin hadisi red nedenlerinden biri de hadislerin Kur'an'a muhalefettir.²⁴

2. İrcâ Konusunda

Mürcie kavramı, mezhep isimleri arasında gerek etimolojik, gerekse istilâhî anlamı bakımından en çok tartışılan kavramların başında gelmektedir.²⁵ Klasik kaynaklarda Mürcie'nin birbirinden farklı pek çok tanımı yapılmaktadır.²⁶ Kutlu, Mürcie hakkında yapılan bütün tanımları göz önünde bulundurarak Mürcie'yi şöyle tanımlamaktadır: "Mürcie, Hz. Osmân ve Ali başta olmak üzere bütün büyük günah işleyenlerin durumlarını Allah'a bırakarak onların cennetlik veya cehennemlik oldukları hususunda hiç bir fikir ortaya koymayan kimseler ve topluluklara verilen müşterek bir isimdir."²⁷

Ebû Hanîfe'ye ircâ konusunda yapılan eleştirilere geçmeden önce ona nisbet edilen eserlerde ircâ'nın nasıl anlaşıldığını tespit etmek gerekir. O, ircâ'ya: "Günah işleyenlerin cennetlik veya cehennemlik olduklarını söylemeden, onlar hakkındaki hükmü geciktirmek"²⁸ olarak tanımlar. Yine o bir başka yerde ircâ, tecrübelerimizle ve kendi ölçülerimizle bile-

21 İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecruhîn*, III/71; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII/443.

22 Uzunpostalcı, Mustafa, *Ebû Hanîfe ve Nassları Değerlendirmesi*, İslamî Araştırmalar Dergisi (Ebû Hanîfe Özel Sayısı), Cilt:15, Sayı: 1-2, Ankara 2000, 32.

23 Merttürkmen, Hilmi, *Buhârî'nin Ebû Hanîfe'ye İtirazları ve Aralarındaki İhtilaflar*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Erzurum 1976, 88. (Basılmamış Doktora Tezi)

24 Merttürkmen, a.g.t., 33.

25 Mürcie kavramı hakkında geniş bilgi için bkz: Kutlu, Sönmez, *Türkler'in İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesiri*, Ankara 2000, 28-38.

26 Kutlu, Mürcie hakkında yapılan tanımı 23 madde halinde açıklamaktadır. Geniş bilgi için bkz. Kutlu, *Türkler'in İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesiri*, 31-33.

27 Kutlu, *Türkler'in İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesiri*, 39.

28 Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, çev. M. Öz, (*İmam Azam'ın Beş Eseri* adlı kitabın içerisinde), İstanbul 1992, 23.

meyeceğimiz bir şeyi Allah'a havale etmek ve o konuda tevakkuf etmek olarak tanımlamaktadır.²⁹ Bu sebeple Ebû Hanîfe, büyük günah işleyenin cennetlik veya cehennemlik olduklarına şahadet edilemeyeceğini ve onlar için Allah'dan aff dilemekle beraber azaba çekileceklerinden korkulacağını ileri sürmüştür.³⁰ Ona bu ve imanla ilgili diğer fikirlerinden dolayı muhaliflerince "Mürctie" ismini vermiştir. Ancak o, bu eleştirilere şöyle cevap vermektedir: "Zikrettiğin Mürctie meselesine gelince: Bid'at ehli hak ve doğruyu söyleyen kimseleri bu isimle isimlendirirse, hakkı söyleyenlerin bunda ne günahı vardır? Oysaki böyle isimlendirenler, adl ve sünnet ehli kimselerdir. Mürctie ismini de ancak onlara düşman olan kimseler vermiştir."³¹

Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen eserler incelendiğinde, büyük günah, amel-iman ilişkisi, imanda istisna, imanda artma ve eksilme, imanda eşitlik, iman-İslam ilişkisi ve va'd ve va'd konularında Mürctie ile aynı fikirleri paylaştığı anlaşılmaktadır.³² Hariciler, Şia, Mutezile ve Ashâbu'l-Hadis ile bu konularda anlayamayan Ebû Hanîfe'nin Mürctie ile imanla ilgili pek çok konuda aynı görüşleri paylaşması, onun bu mezheple bir ilişkisinin olduğuna işaret etmektedir.

Elimizde bulunan İslam Mezhepleri Tarihinin ana kaynaklarından ve IV/X.- VI/XII. asırlar arasında yazılmış olan Fırak, Milel ve Nihal kitaplarında Mürctie ile iman konusunda aynı görüşleri benimsediğinden dolayı Ebû Hanîfe, Mürctie ekolünden gösterilmiştir. Ebû'l-Hasan el-Eş'arî, Ebû Hanîfe ve ashabını Mürctie'nin dokuzuncu fırkası olarak zikreder.³³ Bağdâdî, Ehl-i Sünnet'i sekiz kısıma ayırıp Ebû Hanîfe'yi ikinci grupta zikreder.³⁴ Yazar, Mürctie olarak bilinen Bişr el-Merîsî'yi Ebû Hanîfe'nin taraftarlarından gösterir.³⁵ Givony, ikisi arasında bağın kurulmasının Ebû Hanîfe'nin lehine olmadığını ve her iki yazarın da Bişr el-Merîsî ile Ebû Hanîfe arasında bir bağ kurmasının şüphe uyandırdığını ileri sürer.³⁶

29 Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, 23.

30 Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, 24.

31 Ebû Hanîfe, *Risâle ila Osmân el-Bettî*, çev. M. Öz, (İmam Azam'ın Beş Eseri adlı kitabın içerisinde), İstanbul 1992, 68.

32 Ebû Hanîfe ile Mürctie'nin iman anlayışı ile uyduğu konular hususunda geniş bilgi için bkz: Kutlu, *Türkler'in İslamlaşma Sürecinde Mürctie ve Tesiri*, 101-147.

33 Eş'arî, Ebî Hasan Ali b. İsmail (324/936), *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve'h-Tilâfi'l-Musallîn*, thk., Muhammed Muhyiddin Abdulhâmid, Beyrut 1995, I/219.

34 Bağdâdî, Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed (429/1037), *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. E.R. Fiğlalı, Ankara 2001, 246.

35 Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 290.

36 Givony, Joseph, "Fırak Edebîyatında İmam Ebû Hanîfe'nin Tasviri ve İlgili Meseleler", çev. Muzaffer Tan ve N. Kemal Karabiber, Ankara 2003, 69. (İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik (ed. Sönmez Kutlu) adlı kitabın içerisinde.)

İbn Hazm da Ebû Hanîfe'yi Mürcie içinde Ehl-i Sünnet'e en yakın alim olarak kabul etmesine rağmen,³⁷ Mürcie'yi bid'at mezhepleri arasında saymıştır.³⁸ Şehristânî ise, bütün bunlara karşı çıkar ve şöyle der: "Yemin ederim ki, Ebû Hanîfe ve arkadaşlarına "Sünnet Mürcie'si" denilmekteydi. O, iman kalble tasdikdir, ne artar, ne eksilir diyordu. Bundan onun ameli imandan geri bıraktığını zannettiler, halbuki amel hususunda o kadar titiz davranan Ebû Hanîfe ameli terke fetva verir mi? Ona Mürcie denilmesi şu yüzdendir. O, birinci asırda meydana çıkan Kadeiriyye ve Mutezile'ye muhalifti. Mutezile kader meselesinde kendilerine her muhalif olana Mürcie derlerdi. Hariciler de böyle yaparlardı. Bu isim mutlaka Mutezile veya Hariciler tarafından verilmiş olmalıdır."³⁹ Şehristânî, Ebû Hanîfe'ye ilk defa Mürcie ismini tahsis edenlerin Mutezile ve Hariciler olduğunu belirtmekle, birlikte Ebû Hanîfe'nin ve arkadaşlarının "Sünnet Mürciesi'nden" olduğunu söylemekle bu ilişkinin varlığını kabul etmiş görünmektedir. Ancak Şehristânî, böylece Ebû Hanîfe'yi Mutezile ve Haricilerin ithamından kurtarmaya çalışmıştır.

Klasik Şii müelliflerinden Nevbahtî, Ebû Hanîfe'yi Ehl-i Sünnet'in önde gelen imamların biri olması hasebiyle, Mürcie'nin Amr b. Kays el-Masrî'nin liderliğini yaptığı Masriyye koluna mensup biri olarak tanımlar.⁴⁰

İmam Azam'ın fikirlerini takip eden ve kelamî meselelerini sistematik hale getirmiş olan Ebû Mansur el-Mâtürîdî (333/944), Ebû Hanîfe'nin ircâ ile ilgili görüşünü şöyle açıklar: "Ebû Hanîfe ve onun görüşünü benimseyenler ise mürtekib-i kebîreye Allah'ın nasıl bir muamele uygulayacağını bilememiştir; aslında bu husus, ancak nakil yoluyla tespit edilebilir. Ne var ki konuyla ilgili kesin hüküm vermeyi gerektirecek bir nas gelmemiştir. Şu halde bu noktada ircâ kaçınılmaz durumdadır."⁴¹ Ebû Mansur el-Mâtürîdî böyle bir ircanın isabetli olduğunu söylemekle, bu yönde Ebû Hanîfe'nin Mürciiliğini kabul etmiş görünmektedir.⁴²

Ebû Mansur el-Mâtürîdî, Haşviyye'nin her türlü güzel ameli iman diye nitelememesi sebebiyle Mürciî olarak isimlendirmenin hem dilin,

37 İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed Said el-Endülüsî (456/1064), *el-Faslü fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihâl*, Beyrut 1986, II/111.

38 İbn Hazm, *el-Fasl*, IV/178.

39 eş-Şehristânî, Ebî Feth Muhammed b. Abdulkerîm (548/1153), *el-Milel ve'n-Nihâl*, thk., Ahmed Fehmî Muhammed, Beyrut 1992, I/139.

40 Kummî, Sa'd b. Abdillâh Ebî Halef el-Eş'arî (301/913)-Nevbahtî, el-Hasan b. Musa (300/912), *Şii Fırkalar*, çev. Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Sönmez Kutlu, Ramazan Şimşek, Ankara 2004, 62.

41 el-Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud (333/944), *Kitâbu't-Tevhid Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu, Ankara 2002, 499.

42 el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid Tercümesi*, 498-499.

hem de aklın kabul etmeyeceği bir iddia olduğunu ileri sürerek şöyle cevap vermektedir: "Eğer bütün salih amelleri iman statüsünde tutmadıkları için, sözü edilen gruba Mürcie denmesi gerekli hale geliyorsa aynı ismin bu adı kendilerine takanlara da verilmiş olması gerekir..."⁴³ Bir taraftan da o, Mürcie ifadesiyle Gebriyye'nin kastedilmiş olduğunu belirtmektedir.⁴⁴

Daha geç dönem yazarları Ebû Hanîfe'ye yöneltilen eleştirileri müdafaa etmişlerdir. Çağdaş yazarlardan Muhammed Zahid el-Kevserî, Ebû Hanîfe'nin Hâriciler ve uzantıları tarafından Mürciî olarak isimlendirildiğini ileri sürer.⁴⁵ Böylece Kevserî, Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târihu Bağdat* isimli eserini tenkit etmek amacıyla yazdığı *Te'nibu'l-Hatîb* adlı eserinde Hariciler ve uzantıları tarafından Ebû Hanîfe'nin "Bid'at Mürciesi" olarak adlandırılmasına karşı çıkarak, onun "Sünnet Mürciesi" olduğunu isbata çalışır.⁴⁶

İzmirli İsmail Hakkı, Ebû Hanîfe'yi "Mürcie-i Fukaha, Mürcie-i Ehl-i Sünnet" mezhebinden olduğunu ileri sürer.⁴⁷ Ebû Zehra ise, "Mutezile'den başka bütün fukaha ve muhaddisler Mürcie zümresine girmiş olur ki, bu doğru değildir." demekle Ebû Hanîfe'nin bu yöndeki Mürciîliğini kabul etmez.⁴⁸

İlk dönemlerden itibaren iman konusunda Hariciler, Mutezile, Şia ve Hadis Taraftarları, Mürcie'yi eleştiriye tâbi tutuyorlardı. Ebû Hanîfe, iman konusunda Mürcie ile aynı fikirleri paylaşmasından dolayı muhalif mezhepler tarafından "Mürciî" olarak isimlendirilmiş ve bu adla itham edilmiştir. Yukarıda izah ettiğimiz gibi klasik dönem yazarlarının çoğunluğu Ebû Hanîfe'nin Mürcie ekolüne mensup olduğunu iddia etmişlerdir. İrcâ fikri Givony'nin de izah ettiği gibi, Eşarîler ve Hanbelîler tarafından küfürle ilişkilendirilerek bu isim altında varlığına devam etmiştir.⁴⁹

Kûfe I/VII. asrın son çeyreğinden itibaren Mürcie'nin en etkili merkezlerinden biri haline gelmeyi başarmıştır. Madelung,⁵⁰ "Ebû Hanîfe, doğudaki Mürcie'nin politik olmasa bile, itiraz edilmez manevî bir lide-

43 el-Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhid Tercümesi*, 497.

44 el-Mâturîdî, *Kitâb, 't-Tevhid Tercümesi*, 500.

45 Kevserî, M. Zahid, *Te'nibu'l-Hatîb alâ Mâ Sakahu fî Tercemeti Ebî Hanîfe Mine'l-Ekâzib*, Haz. Azzatu'l-Atar el-Hüseynî ve Mahmud Sakar, yrz, 1942, 51.

46 Kevserî'nin Hatîb el-Bağdâdî'ni tenkit ettiği hususunda geniş bilgi için bkz: Kevserî, *Te'nibu'l-Hatîb*, 46.

47 İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelam*, Haz. Sabri Hizmetli, Ankara 1981, 85-86.

48 Ebû Zehra, a.g.e., 204.

49 Givony, *Fırak Edebiyatında İmam Ebû Hanîfe'nin Tasviri ve İlgili Meseleler*", 77.

50 Madelung, Wilferd, *Horasan ve Mâveraünnehir'de İlk Mürcie ve Hanefiliğin Yayılışı*", çev. S. Kutlu, AÜİFD, Ankara 1992, XXXIII/243-244.

ri olmuştur." demekle Mürcie'nin doğudaki devam ettiricisi olarak Ebû Hanîfe'yi göstermiştir. Kutlu da, konuyla ilgili yaptığı çalışmalarda Eh-lü'r-Rey ile Mürcie arasındaki ilişkiyi uzun uzun analiz ettikten sonra şu kanaate varmıştır: "Kûfe'de Hammad'dan sonra Mürcie'nin fikhî ve itikadî konulardaki önderi Ebû Hanîfe olmuştur."⁵¹ Gerek Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen eserlerdeki imanla ilgili görüşleri, gerekse makalât yazarları ile çağdaş yazarların ulaştığı neticeler, Ebû Hanîfe ile Mürcie arasında bir ilişki olduğunu doğrulamaktadır. Ancak bu ilişki Mürcie içerisinde görülen Muhammed b. Kerram ve diğer bazı aşırı şahsiyetlerinki gibi değildir. Mutedil bir Mürciî anlayışla iman konusunda aynı görüşleri paylaşmaktan ibarettir.

Ashında Ebû Hanîfe, her hangi bir meseleyi çözmede bir mezhebe bağlı olmaktan ziyade kendi aklını kullanmıştır. O, özgün düşünmeyi esas almış ve başkalarını da hür olmaya çağırmıştır. O, "Kim daha güzel bir görüş getirirse onu da kabul ederiz."⁵² şeklinde bir ilke oluşturmuştur. Ona göre, bir kimsenin her hangi bir mezhebe bağlı olup olmaması önemli değildir. Kim ne olursa olsun hakkı söylemişse onu kabul etmiştir. Ebû Hanîfe, mezhebine bakılmaksızın herkesin arkasında namaz kılmanın caiz olduğunu savunur ve bu görüşünü şöyle temellendirir: "Her takva sahibi ve günahkar kimsenin peşinde namaz kılmak caizdir. Senin ecrin sana, onun günahı da kendisine aittir."⁵³

Bunun dışında Ebû Hanîfe kendine muhalif olan diğer mezheplerin hiçbirisini tekfir etmemiştir. Onların da iman ettiği halde mümin olduğunu ve günah işlediği takdirde onu affedilip edilmemesini Allah'ın dilemesine bağlı olduğunu ileri sürmüştür.⁵⁴

Sonuç

Ebû Hanîfe nass ve sünnetin yanında akla da çok önem verdiği için "Rey Taraftarı" diye isimlendirilmiştir. Onu bu konuda eleştirenler ve hadis bilmezlikle suçlayanlar Hadis Taraftarları olmuştur. Ebû Hanîfe'nin yaşadığı dönem hadis uydurmacılığının bol olduğu bir dönemdi. Bu bakımdan o, eserlerinde hadisleri çok az kullanmış ve hadisleri kullanırken çok titiz davranmıştır. Yoksa bu kadar çok meseleleri çözen bir alimin hadis bilmemesi düşünülemez. Ebû Hanîfe'nin yaşadığı dönemde

51 Kutlu, *Türkler'in İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesiri*, 208.

52 Zehebi, *Menakıb*, 34.

53 Ebû Hanîfe, *el-Fikhu'l-Ebsat*, çev. M. Öz, (*İmam Azam'ın Beş Eseri* adlı kitabın içerisinde), İstanbul 1992, 45.

54 Bkz., Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'-Müteallim*, 16-17; a.mlf., *er-Risâle*, 66.

hadisler tam olarak kaydedilip yazıya geçirilmemiştir. Ebû Hanîfe'yi eleştirenler onun vefatından sonraki dönemlerde yaşayanlardır. Hadis Taraftarlarının ona karşı olan tavırları uzun süreli olmamıştır. IV/X. ve V/XI. asırlardan sonra bir çok hadis alim Ebû Hanîfe'yi savunmak için kitaplar yazmıştır. Bunlar arasında İbn Abdilberr, Saymerî, Heytemî, İna-yetullah İblağ, Ebû Zehra ve Zahit el-Kevserî gibi alimleri sayabiliriz.

Ebû Hanîfe iman konusunda Mürcie'nin anlayışını desteklemiştir. Bu yüzden muhaliflerince "Mürcii" olarak nitelendirilmiştir. Eşarî, Şehristanî, Bağdadî ve İbn Hazm gibi Mezhepler Tarihi yazarları farklı Mürcie anlayışları dolayısıyla, Ebû Hanîfe ile Mürcie arasında, bu ya da bu şekilde bir ilişki kurmuşlardır. Bu yazarların bazıları, Ebû Hanîfe'yi Mürcie'den aklamak için Ehl-i Sünnet Mürcie'sine, bazıları da eleştirmek için onu eleştirilen veya zemmedilen Mürcie içerisine dahil etmiştir. Bu bakış açısının etkisi günümüzde de devam etmektedir. O, Hariciler, Mutezie, Şia ve Hadis Taraftarlarının iman anlayışına Mürcie'nin iman teziyle karşı çıkmıştır. Ebû Hanîfe ile Mürcie arasındaki ilişkiyi doğru anlamının yolu, ona nisbet edilen eserlerde savunulan iman anlayışı ile Mürcie'nin iman anlayışını karşılaştırmaktan geçer. Ancak bunu yapabilmek için, öncelikle ona nisbet edilen eserlerin, tahkikli neşrinin yapılması şarttır. *Kitâbu'l-Âlim ve'l-Müteallim* dışındakilerin henüz tahkikli neşri yapılmamıştır.